

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

УДК 821.161.2І.Франко:811.161.2

МОВНА ПОЗИЦІЯ ІВАНА ФРАНКА: ДУХОВНІСТЬ І МОВА НАЦІЇ

Блохин Д.Д.

Німецько-українське наукове об'єднання
імені Ю. Бойка-Блохина в Німеччині

У статті розглядається стан літературної мови на час появи великого українського письменника, вченого, критика, видавця, громадського і політичного діяча Івана Франка та його концепція зв'язку мови і духовності українського народу.

Ключові слова: Іван Франко, українська мова, мовна свідомість, парапсихологія, внутрішня духовність, В. Самійленко про мову.

Постановка проблеми. У кожного культурного народу, нації, літературна мова розвивається й удосконалюється саме працею його великих письменників, праця яких залежить від політичної обстановки в країні та умов в яких поставлені письменники та вчені. Але, напевно, жодна мова не зазнала такого тернистого шляху в історії свого становлення, як українська мова. Вона ніколи не мала нормальних умов розвитку, через загарбницьку політику нищення її іншими завойовниками. Хоча її корені сягають в глибоку давнину, як писав Олесь Гончар: «Наша рідна українська мова бринить з найдавніших глибин нашої історії. Вона зоріє яскравим сяйвом ще з літописних часів. В усіх словниках, як не шукати, не знайдемо слів, що були б зависокі для уславлення нашої рідної української мови. Багата і багатобарвна, вона твір усієї України, суцвіття міст і сіл. Всюди там, де билося українське серце, кувалась духовність нашого народу» [20]. Цивілізоване суспільство оберігає свою мову, бо втрата її – це втрата зв'язків з нашою історією, втрата національного ґрунту і перетворення нації на безликих безбаченків. Щоб зрозуміти це більш ґрунтовно, коротко вдамося до історичного розвитку української мови.

Аналіз досліджень та публікацій. Про стан розвитку нашої прадавньої руської мови в епоху Київської Русі розповідають літописи. І.Франко писав, що самий найстаріший «Літопис руський», «дає нам можливість зробити висновок, що тут уже в цей час досягли чималої вправності не лише в писанні, а й в стилістиці, у виробленні мови» [1, с. 162], що це свідчить про високу культуру мовлення. Учені вказують, що найдавніша література XI – XIII ст. мала високий розквіт, але після нападів татар, особливо кримських, багато цінних праць було знищено. Про красу та приналежність давніх творів свідчать хоча би такі твори: «Слово о полку Ігоревім», «Поученіє Володимира Мономаха», оповідання про ослі-

плення Василька, про Михайлика і Золоті ворота, «Євшан зілля», Київський літопис і ін., мова яких народна, милозвучна. Але з часом ця мова переходить на церковнослов'янську, і вона в порівнянні з західноєвропейською, де переважала латинська мова, стала біднішою. Латина не перешкоджала розвитку літератури народними мовами, а спричинилася до культурного розвитку, даючи кожному народові доступ до скарбниці античної літератури. Для української мови латина дала місце і грецькій мові, що дало доступ до ще багатшої скарбниці, ніж давала латина.

Найганебнішого занепаду мова зазнала в період XVIII ст., з яким літературне бароко «не доживило, а догоріло повним полум'ям до кінця, та враз згасло. Згасло разом з притаманною українському бароко літературною мовою: на зміну прийшла народна мова» [8, с. 253]. Перехід до класицизму визначився помітно переходом до російського класицизму, з його неукраїнською мовою, що приводить до вульгарної, а не народної мови, бо своєю диктаторською силою царизм відноситься з певним презирством і нехтуванням української мови. Так, Києво-Могилянська Академія, яка у XVIII ст. була світською, то у XIX ст. стала виключно духовною школою. Українська молодь вимушена була вчитися у престижних російських університетах в Москві або в Петербурзі. Вихід «Енеїди» І. Котляревського в 1798 р. Котляревський відмовився від мовної української традиції, до якої наближалася російська мова, та почав створювати нову українську літературну мову. Як зазначав Є. Маланюк: «Язиковий прольот Котляревського так тісно зв'язаний з язиковим епілогом Сковороди. Зсинтизувавши в собі мовні скарби попередніх віків, українська літературна мова вийшла на шлях стильового еволюціонування» [2, с. 637].

Зародження нової української літературної мови пов'язане з іменами І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, які

вносили свої мовні говірки в українську літературну мову: І. Котляревський – полтавську, Квітка-Основ'яненко – харківську, Гулак-Артемовський – київську. В період романтики, осередком якої був Харківський університет, розпочинають свою діяльність харківські романтики: Левко Боровиковського (1809–1889), Ізмаїл Срезневський (1812–1880), Амвросій Метлинський (1814–1870) та Микола Костомаров (1817–1885), які почали свою діяльність народною мовою і стають співцями поезії як скарбу народного. А далі постає київська романтика 40-х років, осередком якої був заснований у 1843 р. Київський університет, ректором якого був романтик-філософ, природознавець Михайло Максимович (1804–1873). Він оживив українознавство, використовуючи українську мову для певних жанрів, які читались в Західній Україні, бо там, на щастя, російської мови не знали. Він переклав на українську мову «Слово о полку Ігоревім» і пару Псалм (1859), віршів. У Києві зішлись М. Костомаров, Т. Шевченко, В. Білозерський, П. Куліш, М. Гулак-Артемовський – «це була молодь високої чистоти духовної», – писав П. Куліш. Кияни сполучають християнство з романтикою, що сприяло духовній єдності всього народу. Праця М. Костомарова «Книги биття українського народу» продовжує традиції харківської романтики – піднесення української мови, яка уже існувала в поезії Т. Шевченка. Як писав П. Куліш: «На Шевченка взирало браттє, як на якийсь небесний світильник, і се був погляд, правдивий». «Тарасова муза прорвала якийсь підземний закляп вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями» – писав М. Костомаров [8, с. 424]. Мова народної поезії Шевченка – це його природня мова. Подібної співзвучної мови досягли лише нечисленні поети світової романтичної поезії, що в такій великій мірі була орієнтована на «музичність» (К. Брентано). Шевченко виробив справжню високохудожню літературну мову, побудовану на основі киево-полтавських говірок. Він уже використовує «високу мову», вона зайняла своє місце в загальнослов'янському контексті, вона була наділена такою потужною енергією, що силу Шевченкового слова відчули вже її нащадки. Українська мова стала епіцентром нової літературної системи, де Шевченко показує місце своєї нації серед інших, бажання створити світ власних понять своєю мовою, творення своєї національної культури.

Але русифікація Східної України не допустила творення термінології української мови, що вело мову до віддалення від народного ґрунту і до деформації її структури; почалось нищення мови, культури, релігії, нищення народу як нації. Метою було відірвати мову Східної України від Західної, галицької мови, тим відволікти маси від вимог національної незалежності. На українську мову штучно накидалися російська термінологія, яка була неприродною для української мови, намагаючись знищити єдність української літературної мови, підкреслюючи про дві українські мови – східноукраїнську і західноукраїнську. У 1876 р. був виданий Емський указ російського царя Александра II про заборону української мови і друку нею в Російській імперії. Царизм заборонив завозити друковані праці українською

мовою в межі Російської імперії. А тому довелося усю видавничу діяльність перенести до Галичини, яка була вільною від московського царизму, і це тривало 30 років. Але Галичина була відсталого в літературній мові, там панувала стара книжна мова, далека від народної, побудована на основі церковнослов'янської мови, так зване «язичіє». Гальмом розвитку української мови були політичні умови в Галичині, яка була під гнітом як Польщі, так і Австро-Угорщини, а вони були не зацікавлені в розвитку української мови, а краще сказати, що були зацікавлені в її знищенні як і самої нації. У 1867 р. була заснована перша народовецька громадська організація – товариство «Просвіта», що згодом розгорнула велику національну роботу. У 70-х роках звернув свою увагу на Галичину М. Драгоманов, де була створена політична партія поступового характеру – радикальна, на чолі якої стояли І. Франко і М. Павлик. У 1873 р. заходами О. Кониського та Пальчикова, з пожертви п. Милорадовичевої був створений «Літературний фонд», що став пізніше основою Літературно-Наукового Товариства ім. Шевченка, утвореного в 1892 р., що відіграло важливу роль в пробудженні національної свідомості українського народу, в обороні його прав як його перша Академія наук. Так, на галицькому ґрунті створилися умови для тіснішої співпраці східних і західних українців. І дійсно, до кінця важкого періоду в історії Наддніпрянщини (до 1905 р.), Галичина була, як тоді говорили, «П'ємонтою» українського народу. Але недоліком було те, що галицька мова поширювалась на багато царин культурного життя українського народу: преса, книгодрукування, школа, побут і ін. Слід відзначити, що усі суто наукові праці про українську мову у другій половині XIX ст. були написані і в Галичині, і в Наддніпрянщині не українською мовою.

З 1856 р. стали з'являтися церковні праці українською мовою: «Катехічні бесіди на символ віри та молитву Господню», «Проповіді на малоросійском языке» (1857) В. Гричулевича; 1859 р. М. Максимович видав «Псалми переложенные на малорусское наречие». З 60-х рр. стали перекладати Біблію українською мовою. У 1868 р. П. Куліш надрукував у «Правді» переклад «П'ятикнижжя», а в 70-х рр. у Львові – переклади «Йова» й Псалтиря. У 80-х рр. І Пулюй і П. Куліш переклали і видали «Святе Письмо Нового Завіту», більшу частину перекладу зробив П. Куліш, а решту – Пулюй. У 1772 р. після поділу Польщі, Галичина опинилась в складі Австро-Угорської імперії, то був час культурного застою українства. Пізніше було відкрито пару шкіл і запроваджено в школах т.зв. «русинську мову» або «руську мову», т. б. книжну староукраїнську мову з польськими і російськими елементами. Такою мовою писав Левицький, Могильницький і ін. Перші прояви національно-культурного відродження виникли із зацікавлення української молоді до народного життя, фольклору, мови. Виникала потреба в зближенні їх з інтелігенцією, письменниками Наддніпрянщини, зокрема «руської трійці» – Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича, які видавали в Будапешті в 1837 р. альманах «Русалка Дністрова». Мова цих авторів «Русалки» стала живою народною мовою. Але

спроби створити нову літературну мову, використовуючи галицькі говірки (Маркіян Шашкевич), не увінчалися успіхом. А коли Галичина почула мову Шевченка, вона почала відходити від застарілого язичія. Але політичні умови, зв'язані з нестабільністю Австрії, привели і до нестабілізації української мови. Лише єдина «Зоря Галицька» до 1854 р. видавалась народною мовою. У ній друкували свої твори М. Устиянович, Я. Головацький, В. Терлецький, О.Духнович і ін., але література так і не змогла перейти на чисту народну мову, і в 50-і роки вже визначилась цілковитим засиллям «язичія», що сприяв «москвофільський» рух, який відцурався народної мови, орієнтуючись на «язичіє». Спасінням української народної мови було «народництво» в 60-х рр. XIX ст., яке не визнавало «язичія», вони писали свої твори галицьким діалектом. Але мова повинна далі поповнюватися і рости. І так як українська мова проходила свій розвиток в Галичині, то вона була змушена розвивати здобутки Великої України і як могла посувала їх вперед. А тому це не була лише галицька мова, а це була загальноукраїнська літературна мова, хоча вона в ці роки увібрала в себе багато галицьких слів і тому стала не лише київсько-полтавською, а мовою великого українського народу. У Галичині українська мова раніше почала опановувати міста, ніж на Великій Україні, де міста були зросійщені. Хоч і в Галичині, міста були теж залиті чужою стихією, але тут був дещо більший опір українців, тут мова була забарвлена європейськими впливами, які були прийняті до часткового засвоєння: склянка, парасоля, краватка, канапа, софа, цитрина і ін.

Виклад основного матеріалу. Слід зупинитися на *мовній позиції Івана Франка*. На початку своєї літературної діяльності він не зразу зорієнтувався у заплутаній мовній ситуації, що панувала в 70-х рр. XIX ст. Перші твори І. Франка друкувалися в москвофільському журналі «Другъ», і мова їхня була якась мішанина: української, польської і російської [18, с. 62]. Але потім, приєднавшись до народовців, І. Франко перейшов на мовну позицію цього напрямку, з якого більше ніколи не зійшов. «Народовці» мали двох ворогів, що зазіхали на українську мову – поляків і росіян. «ляхи і москалі б'ються без відомості русинів, котрих не признають обоє» – писав «народовець», публіцист К. Климкович. У Галичині українська народна мова була такою сировинною, що слід було формувати нову мову. Але були і інші труднощі – діалекти української народної мови. Франко з огляду свого походження, з Галичини с. Нагуєвичі (бойківський говір. – Т.Д.), був далекий від тієї мови, що нею писали творці української літературної мови: І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, І. Карпенко-Карий і ін. Навіть галичани-редактори часто виправляли мову східних письменників на галицькі форми, коли друкування було перенесено в Галичину, бо в Східній Україні друкування українською мовою було заборонено. Франкові, як і іншим, було не зразу зрозуміло, що слід покласти в основу формування української літературної мови, який говір. Взявши участь у мовній дискусії 90-х рр., І. Франко виступив проти надання переваги в українській мові східноукраїнського елемен-

ту і за використання всіх «відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися». У змінах мови, які робив Франко, відбився розвиток української літературної мови.

Велику роль відіграв Іван Франко у виробленні української мови після Т. Шевченка, П. Куліша, заслугою якого в великій мірі є те, що він стояв на тому, що «українська мова надається до вислову високих думок і почувань на рівні з мовами інших культурних народів». Він обстоював за зближення мови галицьких письменників і літературної мови Східної України. Про це він писав у передмові до третього видання казки «Лис Микита»: «Я дбав про те, щоб мова моєї переробки, не тратячи основного характеру галицько-руського наріччя, все-таки не разила й українців і наближалася до тої спільної галичанам і українцям літературної мови української, якої витворення так дуже потрібне для нашого сучасного розвою» («Лис Микита», 1902, с. 5). Не маючи ні словників, ні вчителів української мови наддніпрянців, Франкові доводилось важко протоптувати шлях до літературної української мови. І. Франко пройшов сам довгий шлях у формуванні української літературної мови на Галичині. Мовна свідомість Франка ще з дитинства формувалась на основі бойківського діалекту і тодішнього літературного оточення, і це видно з його повісті «Петрії і Довбушки», яка в першій редакції надрукована рідною йому бойківською говіркою. Але, навчаючись у сьомому класі Дрогобицької гімназії, І. Франко вперше ознайомився з «Кобзарем» Т. Шевченка, якого вивчав напам'ять та з творами С. Руданського, О. Стороженка, М. Костомарова, мова яких справила на нього велике враження. Після закінчення гімназії, він поступив у Львівський університет, де брав участь у «Академічному гуртку». В цей час постали мовні суперечки, і він вагався, не знаючи, на яку сторону стати. Він писав: «В порах кружкових, я не грав ніякої ролі, хоч в «Друзі» мусів зразу друкувати «язичієм», то все-таки у себе писав фонетикою і народним язиком» [3, 15]. Пізніше у працях І. Франка переважає розмовна народна мова з уст народу. А тому він радив молодим вчитися мови із уст народу і літературних творів Східної України, як зразкових щодо чистоти мови. І він радів, що уже появилися галицькі письменники, які хочуть вчитися тієї рідної мови, черпають із джерел народної мови кращих українських письменників.

Франко схвалював фонетично-морфологічний принцип правопису наддніпрянців і виступив проти етимологічного правопису галицьких «москвофілів». Він писав: «За фонетику промовляють два найважливіші практичні погляди: конечність літературного і національного поєднання галицьких русинів з українцями, і те, що власне між пишущими русько-українською мовою, коли не всі, то певно найчисленніші й найважливіші писателі уживали й уживають фонетики» [12, с. 226-227]. Хоч І. Франко і був галичанином, але він свідомо підходив до справи питання про удосконалення літературної української мови, ставши на сторону наддніпрянців, але з тим, щоб зберегти і народність мови, її діалекти. І вже в дозрілих роках, він свідомо наблизив свою письменницьку мову до найкращих мовників Наддніпрянської

України, і уже в подальших часах, передруковуючи свої ранні праці, уважно переглядає свою мову і застосовує загальноукраїнські говіркові вирази, вміло поєднуючи галицьку народну мову з духом і вимогами всеукраїнської літературної мови, тому мова доби найвищого розквіту його таланту, стала письменницькою літературною мовою, яка майже не відрізнялася від мови інших українських письменників.

Уже після 80-х рр. І. Франко ще більше удосконалює і виправляє мову своїх ранніх праць. У передмові до збірки «З вершин і низин» (1887), він пише: «Я користався авторським правом... підправляв мову. Що в моїх віршах мова не чиста, це ще тим легше зрозуміти, бо я особливо переходив де-які ступені розвитку, де панувало намагання притлумити почуття живої чистої народної мови, котре змалку ще було в мене сильно розвинуте. На мені в мініюатурі перетворилось те, що в великим розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматика і спори язикові прибили й закаламутили чистоту народної мови» [6]. З його другого видання цієї збірки (1896), видно наскільки Франко очистив свою мову. Це ж можна сказати і про перевидані твори такі, як «Зів'яле листя» (1887), «Мій ізма-рагд» (1898), «Іван Вишенський» (1900), «Із днів журби» (1900), «Мойсей» (1905), «Sempre tūro» (1906). В останньому десятиріччі XIX ст. в Галичині загострювалась боротьба з «галицькими тенденціями» в українській мові проти полонізмів і діалектів. Це вказувало на те, що постала проблема витворення єдиної української мови для всієї України. І це було нелегко, бо в школах орієнтувалися на підручники галицькою мовою, засмічені полонізмами і германізмами. Мовознавчі дискусії 1891-1892 рр. між творцями української мови, як І. Франко і Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький і А. Кримський, І. Верхратський і І. Стещенко проклали позитивні шляхи розвитку і становлення української мови. У мовній дискусії І. Франко зайняв виразну позицію, що в розвитку української літературної мови мають значення всі її говори «котрих годі не бачити на котрі тяжко гніватися. Ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та чи й треба? Адже ж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народилися і повинні вийти на пожиток цілоти» [9, с. 358].

Отже, І. Франко дотримувався погляду, що українська мова в своєму розвитку має живитися соками всіх діалектів. Це видно із відповіді І. Франка на статтю Б. Грінченка «Галицькі вірші», в якій він (Грінченко) твердив, що українська літературна мова існує тільки на Великій Україні, а галицьку мову називав «язичієм». Франко закинув йому хуторянську обмеженість, бажання запламувати все те, що вживається в рідному хуторі. Він наголошував, що українська мова повинна поповнюватися із лексичного і граматичного фонду народної мови, збагачуючись новими термінами та висловами, які виникають внаслідок розвитку суспільства, бо мова – живий організм, витворений духовним життям народу на протязі всього історичного розвитку.

Щодо говорів, що створюють основу української літературної мови, то І. Франко обстоював говори Наддніпрянщини [10, с. 337], які повинні

становити основу виробленої спільної мови для українців. Він писав: «Мені хотілось би своїми заввагами докинути цеглину до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання – будущеї єдності і одноцілності нашої літературної мови, будущеї, повторюю, бо тепер ще її не маємо і за звісних, дуже важливих причин мати не можемо» [9, с. 358]. У статті «Літературна мова і діалекти», він пише: «Кожен, хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжної традиції, мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янця-Подільського виявила таку єдностійність, такий брак розкішних відмін, який вповні відповідав українському національному типові, такому «мішаному» і вирівняному в цій масі, як мало котрий тип у світі. І от кожний галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих і популярних письменників» [11, с. 227]. І. Франко дуже цінив Шевченка у творенні української літературної мови, погляди якого ставив у центрі уваги. Свої погляди, ще в ранньому періоді, на творчість Шевченка він змінив в пізнішому періоді своєї творчості. Він надрукував у різних періодичних виданнях 60 наукових праць, статей, інформацій, з них польською мовою – 13, німецькою – 5 [13, с. 79-80].

І. Франко цінив роль О.О. Потебні (1835-1891), який протягом всього життя цікавився і досліджував питання мови і національності, який писав: «... із зниженням певної мови, чи втратою її носіями, зникають ті полісемічні світи значень, що нею продукуються, збіднюється міра знання. Кожна мова відбиває специфіку вдачі певного народу» [7, с. 11-12]. І він з глибокою пересторогою говорив, що стосувалося українців: «Страни, в которых... связь единства языка между сословиями, как Малороссия, в которых отношения сами осуждены на гибель и принесут погибель другим. Это великое море горя»... (там же). І це добре розумів І. Франко, а тому так відстоював правильність української мови, зближення галицької мови з мовою Наддніпрянщини.

На початку XX ст. такі мовознавці, як А. Кримський, О. Курило, Є. Тимченко, В. Сімович, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький, І. Свинцицький і ін. обґрунтовували спільну генезу мови всіх історично роз'єднаних територій України, позбавлених своєї державності, що сприяло єднанню української мови. І. Франко невпинно працював над «язиковими» питаннями, як він про це писав. Він торкався, як відзначили львівські дослідники (І. Ковалик і І. Галенко), багатьох проблемних питань науки української літературної мови: розвиток літературної української мови, її зв'язок з діалектами, фонетична основа розвитку українського письменства і ін., про це досить багато писалось дослідниками. Трохи менше приділялось уваги вивченню І. Франком питань *психологічного характеру: мови й сутності людини, зв'язок мови і духовності людини і сус-*

пільства, про національну і мовну свідомість і ін. Нас цікавить питання зв'язку мови і духовності народу у творах І. Франка.

Ми не претендуємо на повний огляд усіх його творів, а розглянемо лише деякі його думки в окремих творах на проблему – *духовність і мова*. В радянській науковій літературі ці питання замовчувались, а в кращому випадку перекручувались, підтасовуючи їх до політичних вимог. Так, праця І. Франка «Двоязычність і дволичність» ніколи не перевидавалась і не поміщалась у його зібраних творах, причина цього самозрозуміла, радянська влада не турбувалась про духовність українського народу, як не так багато і про свою мову, а ставила її в рамки своєї політики. І. Франко часто нагадував, що мова – «це коштовний скарб народу», розвиток якої залежить від ряду чинників державно-політичного, морально-етичного, духового і соціально-економічного характеру. Але основним фактором збереження розвитку мови, він вважав *духовний розвиток* як особистості, так і нації: «мова росте елементарно з душею народу, людина вкладає у мову свою душу, і може виражати нею як добро, так зло, як прекрасне мистецтво, так огидне, як чудові романи, так і похабні писання. Рівень мови, яка є знаряддям душі людини, є рівень душі і культурного розвитку цієї людини. І плекання цієї душі людини з самого раннього віку й її духового рівня, що забезпечує розвиток особистості і народу, приводить до плекання цією людиною своєї материнської мови, і тоді мова стає «органом високих ідей і гуманних змагань», як говорив І. Франко [1, Т. 37, с. 276] (далі подається том і сторінка. – Т.Д.). Чим краще вироблене духовне обличчя того, хто створює мову, тим багатша мова.

Отже, основна проблема, яка тут поставлена, з визнання того, що розвиток *національної мови* І. Франко пов'язує з *духовним* життям як окремої людини, так і українського народу з його національною самосвідомістю, мовною свідомістю та духовною (релігійною) свідомістю. *Концепція духовності* Франка тісно пов'язана з удосконаленням морально-етичних норм, які ведуть до усвідомлення загальнолюдських категорій: добра, краси, самовдосконалення, відповідальності за виховання своїх і чужих дітей, естетичне сприйняття світу, любов до природи і збереження її, відповідальність за свою моральну поведінку, за свої вчинки. Але, щоб людина могла це все осягти і сприйняти як повинність, вона повинна свідомо розуміти, що духовність – це частка її активної діяльності, праці в загальне добро свого народу, і це досягається, шляхом «праці по сродству» як говорив Сковорода, бо така продуктивна праця приносить радість, користь як собі, так і суспільству, бо в таку працю вкладена любов і вміння. Тільки така праця може бути стимулом до розвитку її духовності, а це приведе і до розвитку особистості всього народу [1, Т. 26, с. 7-28; Т. 30, с. 232; Т. 45, с. 7-23, 283-284].

Концепція мови І. Франка чисто гуманна і проста: мова повинна вирости з самої душі народу, а душа народу мусить іти через правильне моральне, культурне виховання, що дасть плідний ґрунт для розвитку мови національно свідомого, працьовитого і чесного народу. І. Франко

трактував розвиток мови, як політичний чинник держави, це цілком логічно, бо без мови немає нації, немає держави. Мова – це основа розвитку науки, культури і економіки, без чого держава не є державою. А тому держава повинна дбати про розвиток освіти, науки, культури свого народу, а народ повинен бути впевнений у своєму майбутньому. Франко писав: «мова політичний чинник» [1, Т. 45, с. 281], як результат цілеспрямованих дій, які вимагають великих зусиль, а важливість своєї мови повинна гарантувати здорова суспільно-політична держава, яка повинна знати куди іде і чого вона хоче. Франко писав: «...в часи живих народних рухів політичної волі, ... боротьби за певні, ясні ідеали і конкретні народні інтереси важливу роль відіграє жива мова. Живі сучасні літературні теорії з елементарною силою виражаються наверх...» [1, Т. 29, с. 42]. Тільки в сприятливих соціально-політичних обставинах, – вважав Франко, – мова може розвиватися «у формах і композиціях живого народного мовлення», що спостерігав у структурі ділової староукраїнської мови XIV – XVI ст., яка функціонувала «при дворах литовських князів і бояр, у князівських канцеляріях» [1, Т. 41, с. 171].

Політичний стан тодішньої України, поділеної між трьома державами, створив несприятливі умови для розвитку української мови, «нове письменство українсько-руське довгий час мусило йти різними дорогами, інколи блудити манівцями» [1, Т. 29, с. 42], що негативно позначилось на неправильному мовотворенні, викликало психологічну відразу, накинenu загарбниками, як мову «пастухів і мужиків», і виділену для неї місця як діалекту. Франко підкреслював, що боротьба за українську мову – це «боротьба за народ і його душу» [1, Т. 41, с. 64-65]. Він бачив у політиці Російської і Австро-Угорської імперій ясно виражену експансію, спрямовану на знищення української мови, розцінював це як загарбницьку політику урядів. Мова може успішно розвиватися в незалежній державі, коли вона стане мовою нації. Франко відстоював призначення української мови, що «українською мовою можна писати про всякі справи, що вона здатна й до книжки, й до науки» [4, с. 513], бо вона «гарна, образована та многовіковим досвідом збагачена» [1, Т. 38, с. 301], він писав: «...в слові твому іскриться/ І сила й м'якість, дотеп і потуга,/ І все, чим може вгору дух піднятися...» («Мойсей»).

І. Франко турбувався про місце і статус української мови серед світових мов, щоб «черпати із спільних нам усіх криниць загальнолюдської освітньої цивілізації» [1, Т. 29, с. 42], бо народи, які не можуть засвоїти здобутків прогресу, зникають або уповільнюють свій розвиток. Він шукає шляхи виходу нашої мови на зв'язки з прогресивним світом, на зв'язки «українського народу з західною культурою» [1, Т. 27, с. 102], яке побудоване на демократичних основах, що поширюється на мову. Ця справа – справа справжніх інтелігентів, «чутких і чистих серцем», національно свідомих, які бачуть збагачення духовного життя в «плеканні і розвитку своєї мови... Такі люди були уже у нас в 70-х роках XIX ст., але їх було мало..., М. Старицький, О. Пчілка, М. Лисенко, які в історії духового розвитку внесли великий внесок..., пройняті запалом до чесної праці для рідного

краю, вони внесли всі свої великі духовні засоби, свій запал і енергію в діло двигання українського народу» [1, Т. 33, с. 237]. Про українську інтелігенцію Франко писав: «Треба доброї сталі, треба сміливої і совісної праці, щоби з того каменю викресати іскру. Такою сталю повинна бути інтелігенція» [1, Т. 46, с. 377], «інтелігенція повинна жити з народом і між народом, не як окрема верства, але як невідлучна частина народу... Вона повинна, як та культурна і освітня закваска, проїняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового зросту» [1, Т. 28, с. 77], основою якої повинна бути мова. Франко виступав проти мовного дуалізму деяких, які писали російською, а розмовляли українською, що шкодило розвитку мовної ситуації, бо давало можливість твердити, що українська мова надається лише «для домашнього вжитку чи у сфері елементарної народної освіти, а російська мова – мова уряду, школи, науки» [1, Т. 33, с. 242].

Ця ситуація характерна і для нашої Незалежної Держави, особливо Східної України, але ми не знаходимося в тій ситуації, про яку писав І. Франко, напевно що в ганебнішій – ми маємо Державу, але без державної мови, націю без патріотизму, без національної і мовної свідомості, бо багато «інтелігентів» – українців, бачите, не можуть так легко висловлювати свої думки українською мовою як російською, але живуть і працюють в Незалежній Українській Державі.

І. Франко хоч був галичанином, але не підтримував галицьку інтелігенцію зберегти «старомодну мовну мішанину», «каліченою російсько-церковно-галицько-руським діалектом» [1, Т. 31, с. 473]. Заслугою І. Франка є те, що він розкрив соціальні, політичні і психологічні корені руйнівного явища, що підточує саму структуру мови, бо ця мова мала «усі прикмети гриба, що точить дерево...». Зло, яке ніс цей гібридний «язык» має куди глибші коріння: українська культура поступово втрачала інтелігенцію – частину свого організму, який володів знаннями, без нього не можливо просуватися далі. Молода генерація «рішила уже пристати до великоруського берега, дивиться на свою мову як навіть не *malum necessarium* (неминуче зло), але як неіснуючу або засуджену на швидку загибель» [1, Т. 29, с. 166]. І. Франко розумів, «існування цього москвофільства – це наша вина, наша органічна слабкість, а не жодна вина, котрої би ми могли каятися, не жоден гріх, з котрого би треба сповідатися і обіцувати поправу. Виною, гріхом, хібною моральною ми можемо вважати хіба наше загальне ліниство, безхарактерність, крутість та лизунство...» [1, Т. 46, с. 313-314]. У праці «Двоязычність і дволичність» (1905) І. Франко знову повертається до москвофільства і вказує на його небезпечність, що воно крім політичної має і етичну сторону – «відступство від служіння інтересам рідного народу, йшов вербунок на службу різними темними силами дома і за границею». Він розкрив «славу» І. Наумовича, яка була штучно роздута, його праці не мали значної цінності. Тут йдеться про те, що мала місце облуда щодо мови: мова – спосіб комунікації людей і, маючи до вибору, я беру ту мову, яка дає можливість комунікуватися більше з людьми. Але, десь глибоко із *підсвідомості* озветься

рідна мова, з якою народився, виріс і виховався, і заперечить це вибір, бо як не можливо поміняти душу, так не можливо поміняти і рідну мову, або, як каже Франко, «як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою» [15, с. 233]. Це були глибокі думки І. Франка, пов'язані з *мовною свідомістю* особистості на рівні сучасної *парапсихології*. Він, як психолог, розумів *ендотимну підвалину закладки рідної мови*, ще у внутрішньому житті дитини, нехтування цим, не признання себе, своїх батьків і «стидатися язика дідів своїх» – це свідомий відхід від мови [1, Т. 47, с. 559]. Каліченням української мови можновладці хотіли довести про нездатність її до літературного розвитку. Франко писав польською, німецькою мовами, але застерігав інших, що це не є відхід від своєї мови: «Німецька бесіда – то для мене фраз... Но руська бесіда – то для мене той любий домашній убір, в котрім всякий показується другим, таким, яким єсть... руська бесіда, то бесіда мого серця» [1, Т. 48, с. 46]. Цю синівську любов до мови він проніс через все своє життя і бачив обов'язок свій дбати про розвиток мови і очищення її від бруду. І це довготривалий час, який «не пропаде марно», бо «сила» лежить не в пізнанні, а в «діланні» [1, Т. 46, с. 317]. Франко був проти всякої мертвотності, схоластики, яку накидали мові, бо мова, як «жива рослина», тому її «не можна і не слід закодовувати в мертві правила і формули» граматики [1, Т. 37, с. 206]. Він заперечував вислови, що «граматика має нас навчити чистої і правильної мови», приходячи до висновку: «Часи, в котрих переважає командуюча критика і командуюча граматики, се звичайно, часи вузького педантизму, схоластики, упадку доброго стилю в мові» [1, Т. 30, с. 214].

І. Франко розділяв думку видатного російського педагога К. Ушинського, який у праці «Рідне слово» вважав мову «за органічний витвір народної думки й почуття, в якому виявляються результати духовного життя народу», обстоюючи думку, що лише рідне слово може бути справжнім педагогом, що тільки навчившись його, дитина вступає в життя «з безмежними силами». Лише через великий і багатий світ рідної мови, вона стає членом нації, дістає основу для «здорового духовного життя», для розвитку своїх здібностей. У цьому бачиться єдність думок обох видатних мислителів. І. Франко твердив, що «чим багатше духовне обличчя з усіма його прикметами, тим більше їх, чим вони характерніші, гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини... До таких прикмет, що відповідають складові душі... належить і мова» [1, Т. 33, с. 276]. Мовну діяльність Франко пов'язує з самою особистістю, з «таємною робітнею її духу». Так, характеризує творчість В. Самійленка, особливо мову його творів, Франко вважав її «бездоганно чистою, ясною, як небесна блакить прозорою і дзвінкою» [1, Т. 37, с. 184]. Щоб розкрити таємницю «наскрізь народної і при тім наскрізь інтелігентної мови В. Самійленка, дослідник прагнув «прочитати» його «внутрішню біографію, пізнати його душу... як духовний тип» [1, Т. 37, с. 199]. І. Франко характеризує Самійленка як особистість – «розумний, освічений чоловік», «з ніжним людським почуттям, з вродженою і життям виробленою симпатією до всього бідного, покривдженого і зневажли-

вого в природі і суспільстві. При тім він українець, свідомий українець, усею душею відданий своїй країні і своєму народові... Він живо відчуває всі зневаги і всі, – на жаль, – такі нечисленні радощі рідного народу. Нема такої народної болячки, яка б не збудила відгуку в його серці»... [1, Т. 37, с. 201]. Творячи концепцію розвитку мови, Франко показав *взаємозв'язок мови людини і її внутрішньої духовності*: «в гарної людини – гарна мова, а гарна мова – в гарної людини». Про мову Самійленка, Франко пише: «Мова його – се один великий комплімент для будучої національної літературної мови України... на се маємо найкращий доказ у його поезій «Україна і мова» [1, Т. 37, с. 204].

Висновки. Отже, І. Франко розглядав мову як сутність людини, як явище пов'язане з «духом», «душею народу», духовністю, системою виховання її, соціально-економічним устроєм. Тут він заглиблювався в діяльність людини як продукт

праці, прагнучи душою творця, «мовне життя» і пізнати «духове обличчя людини». Він твердив, що у письменників, публіцистів, політиків їхнім радикальним думкам «відповідає чиста народна мова і фонетична правопис; коли ж думки тупіють, люди починають спекулювати, вмотуватись в опортуністичну філософію, то й мова робиться пліхша, і зміст відбігає від народного життя» [1, Т. 29, с. 163]. Вивчення сутності мови і її взаємозв'язок з духовністю людини, народу, привело І. Франка до пізнання великої сили поетичного слова і значення мови в житті особистості і всієї нації. Але не завжди до кінця збагнена сила духу мови, як виразника глибокої національної свідомості особистості, народу, нації. Для цього потрібна ще мовна свідомість письменника, до якої повинні стремити всі, щоб правильно зрозуміти силу духу мови, «що темне для ума, для серця ясне й явне».

Список літератури:

1. Франко І. Українці. Твори: У 50-ти томах. – Київ, 1984. – Т. 41.
2. Маланюк Є. Українська література в світі сучасності // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1932. – Кн. 7.
3. Франко І. Твори в 20-ти томах. – Київ, 1955. – Т. I.
4. Ковалів П. Значення І.Франка в розвитку літературної мови Галичини // Іван Франко. Збірник філологічної секції для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. – Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1968. – Т. 33.
5. Лев В. Участь І. Франка в творі української мови // Записки НТШ, 1957.
6. Франко Іван. З вершин і низин. Передмова. – Київ-Ляйбціг, 1887.
7. Потебня Олександр. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Упорядкування і вступна частина Юрія Шевельова. – Нью-Йорк, 1992.
8. Дмитро Чижевський. Історія української літератури. – Нью-Йорк: УВАН, 1956.
9. Франко І. Говоримо на вовка, скажімо і про вовка // Зоря. – Львів, 1891. – Ч. 18.
10. Франко І. Молода Україна. Провідні ідеї й епізоди за останніх десятиліть XIX в І. Франка. Вибір із творів. – Нью-Йорк, 1956.
11. Франко І. Літературна мова і діалекти // ЛНВ. – Львів, 1907. – Кн. 3.
12. Франко І. Фонетика й етимологія в южноруській літературі // Народ, 1894. – Ч. 5.
13. Мороз О.Н. Творчість Шевченка в оцінці І. Франка // Збірник праць XI Наукової Шевченківської конференції АН УРСР. – Київ, 1963.
14. Франко І. Авторіві статті «Галицькі вірші» // Зоря. – Львів, 1891.
15. Лев Др.В. Західно-українські признаки мови Ів. Франка в його ранніх творах // Рідне Слово, 1946, ч. 6.
16. Франко І. Володимир Самійленко. Твори: У 50 тт. – Київ, 1982. – Т. 37.
17. Мова В. Листи, 1928.
18. Тетеріна Д. Погляди західноєвропейських і українських вчених на розвиток мови й духовності народу. У книзі: Вибрані твори в шести томах. – Мюнхен-Київ, 2004. – Т. VI.
19. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Київ, 1982.
20. Тетеріна Д. Еволюція української літературної мови та сучасний її стан // Українознавство. – Київ, 2003. – Ч. 4. – С. 26-34.

Блохин Д.Д.

Германско-украинское научное общество
имени Ю. Бойка-Блохина в Германии

ЯЗЫКОВАЯ ПОЗИЦИЯ ИВАНА ФРАНКО: ДУХОВНОСТЬ И ЯЗЫК НАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается состояние литературного языка во времена становления известного украинского писателя, ученого, критика, издателя, общественного и политического деятеля Ивана Франко и его концепция связи языка и духовности украинского народа.

Ключевые слова: Иван Франко, украинский язык, языковое сознание, парапсихология, внутренняя духовность, В. Самийленко о языке.

Blochyn D.D.

German-Ukrainian Scientific Association in Germany
named prof. Yu. Boyko-Blokhyn

THE LANGUAGE POSITION BY IVAN FRANKO: SPIRIT AND NATIONAL LANGUAGE

Summary

The article examines the status of literary language at the time of the appearance of the exited Ukrainian writer, scientist, critic, publisher, public, and political figure Ivan Franko and his concept of language and spirituality of the Ukrainian people.

Keywords: Ivan Franko, Ukrainian language, linguistic, consciousness, parapsychology, inner Spirituality, V. Samiyenko over language.